

Grzegorz Ślusarz

Uniwersytet Rzeszowski

WYZWANIA DEMOGRAFICZNE PERYFERYJNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH

DEMOGRAPHIC CHALLENGES OF PERIPHERAL COUNTRY AREAS

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, demografia, obszary peryferyjne

Key words: rural areas, demography, peripheral areas

JEL codes: R1, R2, J6

Abstrakt. Celem opracowania jest identyfikacja wyzwań i zagrożeń dla rozwoju społeczno-gospodarczego peryferyjnych obszarów wiejskich, wynikających ze specyfiki procesów demograficznych zachodzących na tych obszarach. Badaniami szczegółowymi (lata 2004-2016) objęto przygraniczne gminy Podkarpacia. Ich peryferyjność wynika zarówno z przygranicznego położenia, jak i położenia względem regionalnych i krajowych ośrodków rozwoju (odległości – dostępności). Stwierdzono, że badane obszary stoją w obliczu dużych wyzwań demograficznych, wynikających z malejącej i zmniejszającej się liczby ludności (przy niskim wskaźniku gęstości zaludnienia). Jest to wynikiem zarówno zaszczości historycznych, procesów migracyjnych, jak i ujemnego wskaźnika przyrostu naturalnego. Te procesy rzutują na niekorzystną strukturę wiekową ludności z całym „pakietem” problemów towarzyszących starzającemu się społeczeństwu. Zagroza to rozwojowi badanych jednostek, ogranicza możliwości pełnego wykorzystania ich endogenicznego potencjału. Demografia urasta do rangi bariery rozwoju peryferyjnych obszarów przygranicznych regionu.

Wstęp

W rozwoju społeczno-gospodarczym coraz częściej dają o sobie znać problemy związane z niekorzystnymi zmianami demograficznymi. Jest to potwierdzeniem powszechnej tezy, że szeroko rozumiana demografia to fundament rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych krajów i mniejszych tworzących je jednostek terytorialnych. Potencjał demograficzny z jednej strony, stanowi podstawę kształtowania procesów społeczno-gospodarczych (jest czynnikiem rozwoju), z drugiej zaś w dużym stopniu odzwierciedla te procesy – występuje tu swoiste sprzężenie zwrotne [Ślusarz 2017]. Potencjał ten jako jeden z podstawowych, endogenicznych czynników rozwoju, na poziomie lokalnym decyduje o możliwościach rozwojowych danego terytorium – o jego atutach lub słabościach, a w konsekwencji o konkurencyjności danej jednostki terytorialnej. To właśnie dostępność zasobów pracy, rozmieszczenie wysoko kwalifikowanych kadr oraz związana z tym dostępność specjalistycznych usług, w połączeniu ze strukturą produkcji i zagospodarowaniem przestrzeni, stają się obecnie wyznacznikami wyboru miejsca lokalizacji produkcji [Klamut 2008], a więc decydują o rozwoju gospodarczym danego obszaru.

Struktura demograficzna (struktura populacji) jest kształtowana przez wiele czynników. Na obecnym etapie rozwoju w państwach Unii Europejskiej (UE), w tym niestety również i w Polsce, niepokojącym zjawiskiem jest starzenie się populacji, będące efektem dwóch procesów – spadku płodności i wydłużania się średniego trwania życia. Przy tym pierwszy z wymienionych procesów jest wcześniejszym i ma znacznie większy wkład kumulatywny w proces starzenia [Okólski 2010]. Te niekorzystne zmiany demograficzne w dłuższym okresie są odczuwalne zarówno w sferze gospodarczej (bariera rozwoju wynikająca z deficytu występującego na rynku pracy), jak i społecznej (wysokie koszty związane z funkcjonowaniem obszarów słabo zaludnionych, z dużym udziałem osób w wieku poprodukcyjnym). Dotyczy to szczególnie obszarów peryferyjnych.

Peryferyjność łączy się najczęściej z dystansem rozpatrywanym w sferze ekonomicznej, społecznej ale i przestrzennej. Dystans, w obrębie wymienionych sfer, może być rozpatrywany zarówno w ujęciu statycznym (porównanie poziomu wybranych wskaźników), jak i dynamicznym (ocena procesów, ich dynamiki) w stosunku do przyjętego układu odniesienia. To wskazuje na względność peryferyjności i jest powodem trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu jednostek peryferyjnych. W aspekcie przestrzennym peryferyjność łączy się z oddaleniem od centrów gospodarczych, z trudną dostępnością komunikacyjną rozpatrywaną tak w aspekcie odległości fizycznej, jak i czasu niezbędnego na jej pokonanie. W wymiarze ekonomicznym, ale i politycznym wskazywane są oddalenie od centrów gospodarczych, trudna dostępność i równocześnie ekonomiczne uzależnienie od centrów gospodarczych i politycznych [Idczak 2013].

Cechami wskazującymi na peryferyjność regionów są m.in. niski poziom PKB *per capita*, niski stopień urbanizacji, niska gęstość zaludnienia, wysoka stopa bezrobocia, występowanie przemysłów schyłkowych, znaczący udział rolnictwa i leśnictwa w gospodarce, występowanie naturalnych ograniczeń rozwoju, przygraniczne położenie itp. Większość tych cechy charakteryzuje również obszary objęte badaniami szczegółowymi – gminy przygraniczne regionu Podkarpacia. Podkarpacie ze względu na swoje położenie oraz wielkość PKB zaliczane jest do najuboższych peryferyjnych regionów wspólnej przestrzeni europejskiej [Grzelak 2002, Nowińska-Łaźniewska 2004, Cierpień-Wolan 2017]. Gminy powiatów przygranicznych regionu wykazujące peryferyjny charakter należą do jednostek potencjalnie zagrożonych narastaniem dysproporcji rozwojowych w stosunku do lepiej rozwiniętych jednostek, regionu, a w konsekwencji do pogłębiania niekorzystnych przemian demograficznych grożących depopulacją gmin i ich marginalizacją.

Celem opracowania jest identyfikacja wyzwań i zagrożeń rozwoju społeczno-gospodarczego peryferyjnych obszarów wiejskich, wynikających ze specyfiki procesów demograficznych zachodzących na tych obszarach. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2004-2016, a więc okres pełnego członkostwa Polski w UE i dostępu do programów oraz dużych środków finansowych polityki spójności. Zasadne zatem staje się pytanie, czy dostęp do nich przyczynił się do poprawy spójności w odniesieniu do badanych jednostek, których pośrednim odzwierciedleniem są procesy demograficzne zachodzące na danym terytorium?

Material i metodyka badań

Badaną zbiorowość stanowi szesnaście przygranicznych gmin Podkarpacia (co stanowi 10% ogółu gmin regionu) zlokalizowanych w ośmiu powiatach (50% powiatów regionu). Piętnaście spośród nich to gminy wiejskie i 1 gmina miejsko-wiejska. Najwięcej z nich (10 gmin) graniczy z Ukrainą, 5 zaś ze Słowacją. Jedna gmina, Lutowska graniczy zarówno ze Słowacją, jak i Ukrainą. Łączna długość granicy państwowej regionu, stanowiącej równocześnie granicę zewnętrzną badanych gmin, wynosi 373 km. Większa część granicy - 239 km, to granica z Ukrainą. Na gminy sąsiadujące ze Słowacją przypada 134 km granicy państwowej. Peryferyjność badanych gmin znajduje również odzwierciedlenie w naturalnych ograniczeniach rozwoju, ponieważ 8 z nich to gminy górskie, 11 charakteryzuje się dużym udziałem lasów. Średnia udziału obszarów prawnie chronionych w ogólnej powierzchni badanej zbiorowości wynosi aż 74,8%, a w 6 gminach 100% powierzchni objęta jest prawną ochroną. Badane gminy stanowią ponad 42% powierzchni powiatów, w których są zlokalizowane oraz 20% powierzchni regionu. Zamieszkuje je tylko 4,8% ludności regionu, co znajduje odzwierciedlenie w niskiej gęstości zaludnienia (tab. 1). To kolejna cecha charakterystyczna dla peryferyjności terytorium.

W analizach wykorzystano literaturę przedmiotu oraz dane liczbowe zaczerpnięte z Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, Banku Danych Lokalnych.

Wyniki badań

Przebieg procesów demograficznych wpływa w znacznym stopniu na stan i strukturę ludności, zwłaszcza na liczebność i strukturę według wieku oraz na zmiany relacji między grupami ekonomicznymi ludności i między grupami biologicznymi [Błachut i in. 2015]. Przemiany ludnościowe kształtowane są przez wiele czynników, ale najważniejsze związane są ze sferą ekonomiczną. Na obszarach dynamicznie rozwijających, charakteryzujących się wysoką stopą życiową, obserwuje się z reguły wysoką aktywność ludnościową, obszary peryferyjne zaś mają tendencję do depopulacji z silnie rysującymi się procesami migracyjnymi. Zagrożenie pogłębienia trudnej sytuacji demograficznej na obszarach peryferyjnych zwiększyło się dodatkowo w wyniku procesu integracji, który zwiększył mobilność siły roboczej na skalę międzynarodową. Perspektywy lepiej płatnej pracy poza granicami Polski sprzyjają migracji z tych terenów ludzi, zwłaszcza młodych, lepiej wykształconych. Na podstawie zmian w liczbie ludności i nasilenia migracji można pośrednio oceniać atrakcyjność gospodarczą jednostek. W badanych gminach liczba ludności i związana z tym gęstość zaludnienia wykazują duże zróżnicowanie (tab. 1). Wskaźnik gęstości zaludnienia we wszystkich gminach był niższy od średniej regionalnej wynoszącej 119 osób na 1 km². Gęstość ta wykazuje ścisłe związki z uwarunkowaniami przyrodniczymi oraz z występowaniem większych ośrodków miejskich. Najtrudniejsza w tym względzie jest sytuacja w przygranicznych gminach górskich (zaliczanych do największych obszarowo nie tylko w regionie, ale kraju), gdzie gęstość ta waha się od zaledwie 4 osób na 1 km² w gminie Lutowiska do 13 osób w gminie Czarna – przy średniej dla powiatu 19 osób na 1 km². Na drugim biegunie znalazła się gmina powiatu przemyskiego – Medyka 108 osób na km² i gmina wiejska Przemysł – 97 osób (bliskość Przemysła, przejście graniczne oraz bardzo wysokie wskaźniki waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej).

W okresie badań w 8 gminach zmniejszyła się liczba ludności, a w 4 z nich (Lutowiska, Krempna, Stubno i Wielkie Oczy) skutkowało to obniżeniem się wskaźnika gęstości zaludnienia. Przyczyną tego stanu była głównie migracja. Jej saldo w przeliczeniu na 1000 osób w 2016 roku wynosiło w gminie Lutowiska aż -14,9. W pozostałych z wymienionych gmin było również wysokie i ujemne. Najwyższe dodatnie saldo, zarówno w 2004, jak i 2016 roku odnotowano w gminie wiejskiej Przemysł – gmina przygraniczna, ale równocześnie podmiejska. Taka sytuacja jest w dużym stopniu efektem procesów dezurbanizacyjnych, które są charakterystyczne dla większych miast, a tak można w regionie Podkarpacia określać Przemysł – dawne miasto wojewódzkie.

Zasygnalizowane niekorzystne zmiany w gminach przygranicznych idą w parze z niekorzystnymi zmianami w strukturze demograficznej. Odzwierciedleniem tego są wskaźniki obciążeń demograficznych W1 i W2¹. Wprawdzie wskaźnik W1 w okresie objętym badaniami obniżył się, ale stało się to kosztem bardzo dużego spadku udziału osób w wieku przedprodukcyjnym, co obrazował wskaźnik W2 (tab. 1). Zatem wyraźnie spadła liczba osób wchodzących na rynek pracy, a wzrosła wychodzących z niego. Tym można częściowo tłumaczyć poprawę zachodzącą na nierównoważonym rynku pracy powiatów, w których usytuowane są badane gminy. Zauważalna była wyraźna poprawa w zakresie bezrobocia rejestrowanego (tab. 1). Bezrobocie to, które w większości badanych powiatów było i jest znacznie wyższe niż w regionie (stopa bezrobocia na Podkarpaciu w 2004 roku wynosiła 19,1%, w 2016 roku zaś 11,6%) nie uwzględnia ciągle ważnego problemu, jakim jest bezrobocie ukryte, związane z dużym rozdrobnieniem gospodarstw charakterystycznym dla Podkarpacia.

Udział gospodarstw małych – do 5 ha, w strukturze gospodarstw, dodatkowo słabych ekonomicznie, funkcjonujący w trudnych warunkach przyrodniczych (z wyjątkiem powiatu przemyskiego i częściowo jarosławskiego) wynosił od 35,1% w gminie Komańcza do 59,0% w gminie Jaśliska. To wskazuje, że duża liczba osób związanych z małymi gospodarstwami, niemająca możliwości uzyskania godziwego dochodu z gospodarstwa, znajduje się w podobnej, a czasem

¹ Wskaźniki obciążeń demograficznych: W1 – liczba osób w wieku nieprodukcyjnym (przed i poprodukcyjnym) przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym; W2 – liczba osób w wieku przedprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym

Tabela 1. Wybrane wskaźniki charakteryzujące potencjał demograficzny obszarów przygranicznych Podkarpacia
 Table 1. Selected indicators characterizing the demographic potential of the border regions of the Podkarpatie Region

Wyszczególnienie/Specification	Liczba ludności/ Population			Gęstość zaludnienia [os./km ²]/ Population density [person/km ²]	Ludność w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym) na 100 osób w wieku produkcyjnym – W1/ Population in non-productive age (pre-working and post- production) per 100 persons in working age – W1	Ludność w wieku przedpro- dukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym – W2/ Population in pre-working age per 100 persons in working age – W2	Podmioty wpisane do rejestru na 1000 ludności/ Registered entities per 1000 population	Saldo migracji na 1000 osób/ Migration balance for 1000 people			Stopa bezrobocia/ Unemploy- ment rate [%]		
	2004	2016	2004					2016	2004	2016		2004	2016
Powiat/Country-bieszczadzki:	22 303	21 990	20	19,31	59,1	38,3	26,8	92,7	97,7	-1,1	-4,9	30,4	18,2
Gmina/Commune:													
– Czarna	2 368	2 410	13	13,04	67,1	44,3	27,5	70,9	86,7	-0,4	-0,8		
– Lutowska	2 221	2 082	5	4,38	51,8	37,9	22,8	160,3	156,1	-2,2	-14,9		
– Ustrzyki Dolne	17 714	17 498	37	36,56	59	37,6	27,2	87,2	92,2	-1,1	-4,2		
Powiat/Country-jarosławski:	122 281	121 299	119	117,9	64,1	40,0	29,2	64,5	71,8	-1,9	-2,3	19,8	14,7
– gmina/commune Radymno	11 336	11 458	62	62,89	71,7	44,3	31,4	38,8	49,4	-0,6	2,4		
Powiat/Country-jasielski	115 325	114 533	139	137,9	64,7	39,4	27,7	59,0	70,7	-1,4	-2,3	23,6	13,4
– gmina/commune Kremna	1 976	1 893	10	9,29	46,6	41,5	23,6	57,7	59,7	-3,9	-5,7		
Powiat/Country-krośniński:	109 391	112 193	118	121,2	66,8	40,6	30,9	58,1	68,4	0,0	0,1	21,7	10,3
– miasto gmine/city municipal Dukla	16 638	14 733	50	62,66	71	42,2	29,8	49,6	56,7	-4,7	-1,8		
– gmina/commune Iasztiska	-	2 035	-	20,63	64,2	-	33,1	-	56,5	-	-2,9		
Powiat/Country-lubaczowski:	57 380	56 352	44	43,07	67,1	40,9	27,7	44,1	57,9	-3,3	-3,1	23,3	12
Gmina/Commune:													
– Horyniec-Zdrój	4 933	4 830	24	23,78	68,9	40,0	26,0	39,1	47,2	-	-3,5		
– Lubaczów	9 155	9 178	45	45,25	76,8	47,3	29,4	30,5	46,1	-	-1,8		
– Wreklite Oczy	3 916	3 865	27	26,43	77,7	43,3	29,0	24,0	42,4	1,3	-0,3		
Powiat/Country-przemyski:	71 123	74 360	59	61,39	70,1	44,1	29,2	45,7	56,5	1,0	-1,0	23,4	16,7
Gmina/Commune:													
– Fredropol	5 410	5 572	34	34,91	73	45,4	29,3	35,5	40,6	2,2	-1,6		
– Medyka	6 060	6 549	100	108	65,2	42,2	29,7	43,6	51,9	3,0	1,2		
– Przemysł	9 140	10 541	84	97,21	67,3	44,0	26,3	61,8	77,1	5,8	6,8		
– Stubno	4 055	3 936	46	44,37	72,9	44,8	30,1	46,6	50,6	-6,1	-3,8		
Powiat/Country-sanocki:	94617	95 485	77	78,03	59,4	37,1	28,6	66,2	73,3	-1,9	-2,1	22	9,1
– gmina/commune Komańcza	5 139	4 882	11	10,73	53	33,5	23,5	52,3	67,4	-5,0	-6,9		
Powiat/Country-leski	26 593	26 691	32	31,97	61	38,5	27,2	93,1	111,4	-1,9	-1,3	27,1	20,3
– gmina/commune Cisna	1 665	1 763	6	6,14	52,5	32,1	20,6	142,3	170,2	-3,0	2,8		

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych liczbowych zaczerpniętych z Urzędu Statystycznego w Rzeszowie
 Source: own study based on the Statistical Office in Rzeszów data

nawet gorszej sytuacji ekonomicznej niż osoby bezrobotne (ze względu na gospodarstwo rolne nie może zarejestrować się jako osoba bezrobotna, nie ma dostępu do zasiłku przysługującego bezrobotnym i do programów szkoleniowych itp.). Decyduje to o trudnej sytuacji ekonomicznej dużej części mieszkańców obszarów przygranicznych i w znacznym stopniu wyjaśnia przyczyny dużej migracji z badanych gmin, przekładającej się na cały wiele problemów rozwojowych. W tym, na niekorzystny przebieg procesów demograficznych, których zahamowanie, nie mówiąc już o odwróceniu, wymaga skoordynowanych działań i wsparcia instytucjonalnego na różnych poziomach administracyjnych, począwszy od strategii na poziomie lokalnym (strategie to pomysły na własny rozwój oparty na specyfice jednostki). Są one podstawą przemian regionów, powiatów i gmin [Ślusarz 2016, Wiatrak 2015] poprzez wsparcie instrumentami polityki regionalnej (uwzględniającej specyfikę zróżnicowania terytorialnego). Tym bardziej, że powszechnie stosowane miary oceniające sytuację jednostek terytorialnych nie zawsze odzwierciedlają sytuację tych nietypowych wśród nich, charakteryzujących się pewną specyficznością, tak jak badane obszary. Najlepszym tego przykładem jest ocena dotycząca aktywności gospodarczej w badanych gminach mierzona liczbą podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (wskaźnik przedsiębiorczości). Wskaźnik ten w gminach górskich zdecydowanie odbiegał na korzyść nie tylko w badanej zbiorowości (tab. 1), ale także od średnie wojewódzkiej. To może sugerować ich dynamiczny rozwój, świadczyć o dużej przedsiębiorczości mieszkańców. W rzeczywistości jest to często skutek przymusu ekonomicznego, związane z możliwością uzyskania pracy przy wycince drzew w lasach, które są bogactwem tych obszarów (pilarz świadczący usługi – jednoosobowy podmiot gospodarczy). Podobnie wygląda sprawa z budżetami gmin. Ocena ich kondycji finansowej, wskaźników dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca itp. wskazują na bardzo dobrą sytuację finansową gmin. W praktyce wielkości ich budżetów w stosunku do obszaru, który obsługują ogranicza możliwości realizacji wielu projektów dotyczących zmian mogących poprawiać jakość życia, jak i tworzenie bardziej atrakcyjnych warunków dla rozwoju gospodarczego, tak istotnych dla zahamowania negatywnych procesów demograficznych. Wspomniane wskaźniki nie odzwierciedlają rzeczywistej sytuacji gmin, a są często barierą w pozyskiwaniu tak potrzebnych środków finansowych z zewnętrznych źródeł finansowania.

Podsumowanie

Niekorzystne procesy demograficzne charakterystyczne dla krajów rozwiniętych gospodarczo zarysowały się z pewnym opóźnieniem również w Polsce i na Podkarpaciu. Stanowią one zagrożenie dla realizacji rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego regionu. Szczególnie zagrożone w tym zakresie są peryferyjne obszary wiejskie – obszary charakteryzujące się niską gęstością zaludnienia i wysokim już bezrobociem. Badaniami szczegółowymi (lata 2004-2016) objęto przygraniczne gminy Podkarpacia. Ich peryferyjność wynika zarówno z przygranicznego położenia, jak i położenia względem regionalnych i krajowych ośrodków rozwoju (odległości – dostępności). Stwierdzono, że badane obszary stoją w obliczu dużych wyzwań demograficznych wynikających z małej i zmniejszającej się liczby ludności (przy niskich już wskaźnikach gęstości zaludnienia) przy nasilających się procesach migracyjnych. Może to prowadzić m.in. do depopulacji (o której już można mówić w gminach bieszczadzkich) ze wszystkimi problemami obszarów słabo zaludnionych. Zagraża to rozwojowi badanych jednostek, ogranicza możliwości pełnego wykorzystania endogenicznych ich potencjałów. Demografia urasta do rangi bariery rozwoju peryferyjnych obszarów przygranicznych regionu. Zahamowanie przebiegu niekorzystnych procesów demograficznych, nie mówiąc już o ich odwróceniu, wymaga skoordynowanych działań i wsparcia instytucjonalnego na różnych poziomach administracyjnych, począwszy od strategii na poziomie lokalnym (pomysłów na własny rozwój oparty na specyficzności jednostki) poprzez wsparcie instrumentami polityki regionalnej (uwzględniającej specyfikę zróżnicowania terytorialnego). Dostępne instrumenty polityki spójności okazały się niedostatecznie skuteczne w odniesieniu do poprawy spójności peryferyjnych, przygranicznych obszarów wiejskich Podkarpacia.

Literatura

- Błachut Barbara, Marek Cierpiał-Wolan, Adam Czudec, Grzegorz Ślusarz. 2015. *Obszary transgraniczne Polski, Słowacji, Ukrainy – czynniki progresji i peryferyzacji*. Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Cierpiał-Wolan Marek. 2017. Przestrzenne zróżnicowanie procesów demograficznych w województwie podkarpackim. [W] *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, red. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, 65-84. Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
- Grzelak Grzegorz. 2002. „Polskie regiony w procesie integracji europejskiej”. *Studia Regionalne i Lokalne* 2-3(9): 61-63.
- Idczak Piotr. 2013, *Wielowymiarowa koncepcja peryferyjności regionalnej. Identyfikacja regionów peryferyjnych w Polsce*. Difin. Warszawa.
- Klamut Mirosława. 2008. Konkurencyjność gospodarki regionalnej i lokalnej. [W] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, 47-77. Warszawa: PWN.
- Nowińska-Łażniewska Ewa. 2004. *Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego*, Poznań: Wydawnictwo AE w Poznaniu.
- Okólski Marek. 2010. Wyzwanie demograficzne Europy i Polski. [W] *Europejskie wyzwanie dla Polski i jej regionów*, red. A. Tucholska, 91-120. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Ślusarz Grzegorz. 2016. „Strategiczne priorytety rozwoju obszarów wiejskich a zrównoważone wykorzystanie ich potencjału”. *Roczniki Naukowe SERiA XVIII* (6): 221-227.
- Ślusarz Grzegorz 2017. Podkarpacie wobec wyzwań demograficznych. [W] *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, red. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, 26. Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
- Wiatrak Andrzej P. 2015. „Strategie rozwoju regionalnego i lokalnego jako narzędzie rozwoju i aktywności ludności”. *Roczniki Naukowe SERiA XVII* (6): 303-307.

Summary

The objective of the elaboration is to identify challenges and threats to the socio-economic development of rural peripheries resulting from the specificity of the demographic processes taking place in these areas. Detailed research (2004-2016) covered border communes of Podkarpacie. The peripherality stem from their cross-border location and position in relation to regional and national development centers (distances – availability). It was found that the surveyed areas face large demographic challenges resulting from small and declining population (low population density index) that results from both historic reasons, migration processes as well as negative natural growth index. These processes affect the unfavorable age structure of the population with the whole “package” of problems that accompany the aging population jeopardizing the development of the surveyed entities, limiting the possibility of full use of their endogenous potential. Demography is becoming a barrier to the peripheral development of the border regions.

Adres do korespondencji
 dr hab. Grzegorz Ślusarz prof. UR (orcid.org/0000-0002-3922-0831)
 Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii
 ul. Ćwiklińskiej 2, 35 601 Rzeszów
 e-mail: gslusarz@ur.edu.pl